

Bohemikální literatura v 17. a 18. století

= baroko

Co se dozvím:

- Jaký byl charakter bohemikální literatury 17. a 18. stol.
- Co literatuře přineslo, a co naopak odneslo pokatolictění země.
- Proč se někdy o barokní době u nás mluví jako o období temna.
- Jací vlastně byli „českých knížek hubitelé liti“.
- Kdo (a proč) je označován jako největší český básník před Máchou.

Na přelomu 16. a 17. století se již hlásí o slovo nový způsob uměleckého zobrazení i vidění světa vůbec – **baroko**.

Baroko je posledním z velkých evropských slohů. Určilo ráz architektury, výtvarného umění, literatury, hudby, filozofie, teologie, přírodních věd. Poněkud aforisticky bývá charakterizováno jako snaha **přiblížit se Bohu skrze tento svět**. Úběžníkem snažení je tedy Bůh; ovšem vezdejší svět je danost, sice dočasná, ale danost.

Barokní literaturu charakterizuje záliba ve všem protikladném, která se projevuje ve výrazném **antitetickém** myšlení: spolu i proti sobě tak stojí erotika a askeze, vážnost a hravost, pozemský a posmrtný život, tělesnost i duchovnost. Barokní **poetika** je směsicí **afektu** a **kalkulu**; vyznačuje se obrazností s množstvím paralel a hyperbol (viz níže báseň F. Bridla). Tematika je primárně **náboženská**, mnohdy v krajních polohách citové exaltovanosti, výrazové expresivity, naturalismu.

Po nástupu **protireformace**¹ v zemích Koruny české po Bitvě na Bílé hoře r. 1620 se začíná velice intenzivně prosazovat **barokní kultura** a také barokní sloh. Jeho výrazem je jak architektura, tak malířství a sochařství, ovšem také krajina, formovaná bachratými barokními báními kostelů, četnými kapličkami, božími muky, kříži a sochami u cest, při rozcestích či na mostech. To vše můžeme pozorovat ještě dnes

(Pro osvěžení: [Pavel Koutský: 61 Bílá hora Dějiny udatného českého národa \(2013\) - YouTube.](#))

Humanistický optimismus skončil, svět se baroknímu člověku jeví jako **labyrint**, bludiště, v němž Ariadninu nit, s jejíž pomocí se poutník životem dostane z bludiště ven, nepředstavují sebevědomý rozum a vzdělání, ale **víra** a **srdce**. (Tak to ostatně chápe i jeden z velkých českých myslitelů přelomu 16. a 17. stol. J. A. Komenský, viz jeho dvoudílný *Labyrint světa a ráj srdce*.) Společenské a náboženské proměny byly prudké, doprovázené válečnými konflikty, hladem, chorobami, čarodějnickými procesy... Základní životní úsilí barokního člověka v duchovní oblasti je obdobné jako kdysi ve středověku: pracovat na své **spáse**. Tím skutečným světem se mu však jeví být svět nadzemský; pozemské plahočení je jen divadlo. Barokní zbožnost, jak katolická, tak i protestantská vyplývala z hluboké vnitřní potřeby lidí v nejisté době: vyrostla z virů a zmatků ničivé třicetileté války.

Třicetiletá válka, pojmenovaná podle toho, že trvala třicet let (1618–1648), zasáhla většinu Evropy; nebyla ovšem jediným evropským válečným konfliktem 17. století. Desetiletí válek měla za následek obrovský, zhruba třetinový úbytek obyvatelstva! Literatura tohoto století proto často líčí současné dění jako katastrofické a pochmurná optika prostupuje řadu slovesných děl.

Zásadní důsledek pro literární život měl jeden ze společenských procesů barokní doby: **rekatolizace** (pokatoličtění obyvatel/země). Rekatolizace nebyla nijak krátkodobým úkolem. Probíhala vlastně více než jedno století a přes všechny úspěchy český národ plně nepokatoličila. V prvních letech stát i církve hledaly koncepci a metody. Tehdy také docházelo k množství násilných akcí. Zhruba v polovině 20. let 17. stol. začal stát spolu s katolickou církví postupovat systematicky. Byly vydávány zákonné normy proti nekatolíkům, cílevědomě byl omezován jejich vliv na veřejný život. Katolictví bylo

¹ Protireformace (tj. katolická reformace) – úsilí (panovníka, jeho úředníků, šlechty a katolické církve) přimět obyvatelstvo, které se hlásilo k reformovaným (nekatolickým) církvím, aby se vrátilo do řad katolické církve, aby se pokatoličtilo.

uzákoněno jako jediné povolené vyznání. Zástupy lidí začaly odcházet do emigrace (jako Jan Amos Komenský), jiní přestupovali ke katolické víře. Již v letech 1621–24 byli nejprve z Čech a poté i z Moravy vypovídáni kněží nekatolických (protestantských) vyznání. Následně byli před zásadní rozhodnutí postaveni i šlechtici: buď budou muset přestoupit ke katolictví, nebo se ze země vystěhovat.

Ve 20. letech 17. století odchází z českých zemí asi 30 000 rodin – neznamená to, že odešel jen jistý počet lidí, ale odešly ty vrstvy, které se do té doby podílely – alespoň potencionálně – na tvorbě a konzumaci domácí **kulturního tvorby** (v našem případě literatury), byla to především část šlechty a zemanstva, řada bohatých měšťanů a vysokoškolsky vzdělaná inteligence. Jediná vrstva, která tu zůstala, bylo **kněžstvo**. (Tím jsme se odlišili např. od Poláků, Maďarů, Němců a Rakušanů, kde literaturu tvořily a četly i ty vrstvy ostatní.) Důsledkem nakonec bylo, že český jazyk **nesloužil** státní správě, soudnictví, vyšší vědě, v češtině se nepěstovala jistá literární témata – což vedlo k tomu, že češtině chyběla především vzdělaná slovní zásoba, terminologie, básnické výrazy. Za této situace se později koncem 18. stol. Josef Dobrovský a osvícenci rozhodli období 17. stol. a první polovinu 18. stol. prostě pominout, vlastně odsoudit k mlčení, a za vzor si zvolili češtinu období **šestnáctého**. A jestliže svoji současnost považovali za éru světla (*osvícenství*), potom tato předchozí epocha (doba baroka) pro ně byla dobou **temna**.

Temno je také název slavného románu A. Jiráska z let 1913–1915, které líčí protireformační dobu a působení jezuitského řádu, který podstatně určil naši pobělohorskou kulturu a dal české literatuře řadu vynikajících autorů. Jednou z postav románu je Antonín Koniáš (1691–1760), v 19. a 20. století proslulý především jako palič knih. Koniáš byl členem jezuitského řádu. Možná znáte na epigram Karla Havlíčka Borovského z roku 1844 nadepsaný *Z historie literatury české: Českých knížek hubitelé lítí: / plesnivina, moli, jezoviti*. Havlíček napsal na jezuitu epigramů celou řadu. Například tento *Etymologický: Jezovit pochází spíše / od ježka než od Ježíše*.

Jezuité (oficiálně *Tovaryšstvo Ježíšovo*) jsou dnes jedním z největších řeholních řádů katolické církve. Do Čech přišli už v polovině 16. století, brzy po svém založení. Hlavní činnost tohoto řádu u nás byla **misijní, vzdělávací a vědecká**. A ve všech těchto oblastech působení byli čeští jezuité velmi činní, např. při misiích v Jižní Americe, Japonsku, Číně či Filipínách, ale i v severní Evropě či Rusku. Tyto české jezuitu (a jejich řádové spolubratry z jiných zemí či provincií) můžeme označit za první antropology, protože podali řadu dnes velmi cenných pozorování, které bývaly otištěny v jezuitských

výročních zprávách. V oblasti vědy jsou významní např. Josef Stepling (fyzik, astronom a matematik), přírodovědec a zeměpisec Samuel Fritz (který jako první vydal, roku 1707, mapu povodí Amazonky) nebo historikové Bohuslav Balbín a Tomáš Pešina z Čechorodu. V pražském Klementinu (naproti Karlova mostu, dnes zde sídlí Národní knihovna ČR) zřídili jezuité univerzitu a provozovali zde také vlastní tiskárnu. Jezuité řídili pražskou univerzitu, kterou založil roku 1347/48 Karel IV., a kterou měla od poloviny 15. století nízkou úroveň. I jinde v českých zemích zakládali školy a gymnázia. Na druhé straně se však jezuité výrazně podíleli na **rekatolizaci**, pokatolictění země (katolická víra byla vírou tehdejších panovníků, kteří u nás vládli) a zabavovali, pálili, případně upravovali knihy (např. začerňováním nevhodných pasáží), které považovali za závadné, neodpovídající katolické nauce – ta totiž byla jediným povoleným, tj. oficiálním náboženstvím u nás. A bylo jedno, zda šlo o knihy psané česky, nebo německy. V nekatolických knihách (což se např. týkalo i velké části děl Jana Amose Komenského, s výjimkou jeho didaktických prací, kterých si jezuité cenili) spatřovali překážku jednoty církve, příčinu válečných konfliktů a ohrožení pro spásu duše všech věřících, o něž měli duchovně pečovat, které měli duchovně vést... Vedle toho však nabízeli vlastní knihy. Na této aktivitě (zabavování, opravování a pálení závadných knih a tvorbě knih nezávadných) se velmi horlivě podílel i Antonín Koniáš. Nemotivovala ho přitom nenávisť k českým knihám, ale – v rámci společnosti, která nebyla tolerantní a neuznávala jinou víru nežli katolickou – snaha formovat a vychovávat prostý lid, kterou Koniáš prováděl také tím, že často, až pětkrát denně kázal (česky i německy); sám pak žil velice skromně. Působil hlavně ve východních a severovýchodních Čechách.

Nucené vystěhování nekatolické šlechty a měšťanstva násilně rozdělilo českou literaturu na dvě části: česká pobělohorská literatura má 2 větve:

- **domácí – katolickou;**
- **emigrantskou – evangelickou.**

V souladu s povahou kultury a intenzitou náboženského života je, že tehdejší slovesnosti dominuje literární tvorba vznikající pro potřeby **náboženského života**; tuto literaturu pěstují především kněží. Nejbohatším žánrem poezie je kostelní, kancionálová či obecně řečeno **duchovní píseň**, nejrozšířenějším žánrem prózy pak **kázání**. Jinak viděno: hlavní osu barokní prózy tvoří **kazatelství (homiletika)**, hlavní osu barokní poezie představuje tvorba duchovních písní (**hymnografie**).

Kázání je primárně žánr ústní (orální) slovesnosti, zní jako živé slovo. Avšak kázání vycházela tiskem, buďto samostatně (jako samostatný svazek či „sešit“), nebo

v souborech různě uspořádaných (jako **postily** pak označujeme soubory kázání, která jsou seřazena v soubor podle svátků církevního roku); káže se **latinsky**, **česky** nebo **německy** (záleželo na adresátovi či prostředí) – a v uvedených jazycích pak jsou také kázání vydávána. Podobně i duchovní píseň dochází realizace přednesem, tedy zpěvem; a také duchovní písně se v době baroka skládají **česky**, **německy** a **latinsky** (záleželo opět na adresátovi a prostředí – nezapomínejme, že u nás stále žije i početné německé obyvatelstvo).

Nejvýznamnějším básníkem mezi českými jezuity je, vám jménem patrně známý, Fridrich Bridel (1619–1680), který zemřel v Kutné hoře při ošetřování nemocných nakažených morem (jako ostatně mnoho jeho spolubratrů-jezuitů). Bridel byl nejen misionářem, ale také pedagogem. Vyučoval na školách jezuitského řádu poetiku a rétoriku (tedy dovednost, jak skládat texty a přednášet je, např. kázání). Poté byl správcem jezuitské tiskárny v pražském Klementinu. Sám také překládal a napsal tři desítky různých spisů. Většina z nich jsou překlady cizích nábožensky výchovných prací, a to překlady z latiny nebo němčiny.

Jeho nerozsáhlá básnická skladba *Co Bůh? Člověk?*, která vyšla tiskem roku 1659, byla literárními historiky dlouho pokládána za překlad a nikdo jí nevěnoval pozornost. Že se nejedná o překlad, ale o původní dílo Fridricha Bridela, zjistil roku 1930 Josef Vašica (1884–1968), slezský rodák, katolický kněz, znalec naší barokní literatury a mezinárodně uznávaný slavista. Vašica vrátil Bridela dějinám českého písemnictví. Jestliže jsem výše napsal, že Bridelova básnická meditace *Co Bůh? Člověk?* je původním dílem, platí to jen v kontextu starší, předmoderní literatury. Neznamená to ani, že je myšlenkově originální, ani že nemá žádné poetické vzory.

Uvedli jsme si výše, že Bridel strávil část svého dospělého života po skončení studií a vysvěcení na kněze jako misionář. Šlo přitom o celých dvacet let! Upřeme-li dnes pohled pouze na literární kvality Bridelovy básně, něco podstatného z osobnosti jejího autora ztratíme. Dívat se na Bridela jako na profesionálního básníka a literáta znamená ochuzovat jeho zjev. Své rozsáhlé literární dílo, původní i překladatelské, vytvořil Bridel jakoby na okraj své ostatní činnosti. Mohlo by se nám tak zdát, že v Bridelovi misionář a asketa zabil básníka. Z dobového křesťanského pohledu byl však takový osobnostní vývoj naopak dokladem nejvyššího heroismu!

Největší český básník před Máchou? Tak býval někdy Bridel v moderní době označován... Zní to jako reklamní slogan. Poezie není soutěž a superlativy či stupně vítězů jsou v této souvislosti vždycky ošidné. A ošidný je vůbec pokus srovnávat Bridela a Máchu. Dobová poetika, úloha básníka, cíl a smysl jeho literárního snažení byly v Bridelově době zcela jiné než v období Máchově. Připomenou-li nám Bridelova oxymóra, odvážné antiteze a metafory, eufonické a rytmické kvality jeho vrcholné básně, nesené výraznou emocionalitou, některá místa Máchovy poetické tvorby, je to zkreslení. Mácha zčásti čerpá z pozdně barokní slovesné kultury, ale jeho individualita se projevuje v literární tvorbě zcela jinak, než je tomu v případě Bridela.